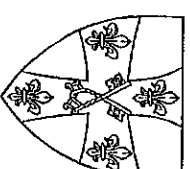

Tanulmányok
Benedek Ferenc
tiszteletére

Különnyomat

Handwritten signature and scribbles.

Jogi stílusunk kultúrtörténeti gyökereiről

A jog világa a szakmai absztrakció emeltbb szintjén elsődlegesen normák világának, intézmények rendszerének tünik. Nem lehet azonban nem észrevenni együtt azt is, hogy az így felfogott jog illeszkedik az általános emberi kultúra, és annak konkrét megjelenési formái, a korban és térségben meghatározott egyedi civilizációk keretei közé. Diszciplínák metszéspontjában jön létre a jogi kultúrtörténet, mint nemcsak sajátos vizsgálódási módszer, hanem egyben tudomány (rész-) terület is, amely elemzése tárgyává teszi a jogot a kultúrában - a kultúrában a jogot.

A jogi kultúrtörténet színes mozaikban tárul eléánk. A jogi szimbólika, jogi és hatalmi architekktúra, viselkedéskultúra, vagy akár a jogi stílus historikuma a része ennek, s ez a terület a felsorolatok¹ bizonyára nincs még kimerítve!

Ha a jogi kultúra világát meghatározott történelmi időszakban, illetve térségben vizsgáljuk meg, úgy adott ország, birodalom jogi civilizációja a folyamatosság és a megszakítotttság egysege. Itt kiegészítentül a diszkontinuitás a feltűnőbb, mondhatni drámaibb. Ez napjaink rendszerváltozásának mozgalmi közepette kiválóan meg-

1 Könyvtárnyi irodalomai találunk a témakörben. Jogi ikonográfiával foglalkozik G. Kocher: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Iconographie.* München, 1992.; G. Köbler: *Bilder aus der deutschen Rechtsgeschichte.* München, 1988.; H.Fehr: *Das Recht im Bilde.* 1973. A hatalmi szimbolikával foglalkozik P.E.Schramm: *Herrschaftszeichen und Staatssymbole.* I.HI. Stuttgart, 1955-1956., jogi szimbólumokat is érint Jankovics M.: *Jelképtanok és jelképtanok.* Pécs, 1993. Pécsi kollégám is vizsgálta e terület egyes összefüggéseit például Kengyel M.: *Perkultúra Bíróságok, bírák, ügyfelek a nyolcvanas évek végén.* Pécs, 1993., Tremmel F.: *Jogszabálygyártás retorika.* Bp. 1993. A jogtörténeti tanszéken az OTKA kutatásom keretében készült el „A parlamentarizmus képeiben” dokumentáció, illetve a gráci - pécsi jogtörténeti szemináriumonkon 1992-93-ban az önkormányzatok építészettől és szimbolikájáról és a bíróság jogtörténeti vizsgálatáról hangzott el előadás.

figyelhető², ugyanakkor az egyszerű meggyökeresedett jogi kultúrának a tárgyi, illetve szellemi szférája nehezen adja át a terepet az újnak, és esetenként a tradicionálishoz való visszatérés főny-szerően kelti újra a régi jogi, hatalmi rítusokat, processzusokat, vagy éppen az ezekkel kapcsolatos realitákat.³ A jogi kultúrtörténet lapjain gyakorta fordul elő az is, hogy más hatalmi térségek szimbólumait, viselkedésformáit, joggal kapcsolatos tárgyait recipiálják.⁴

A jogi kultúrhistoria természetesen a szimbólumok, a magatartás-szabályok, a jogi kultúra tárgyainak vizsgálatán túl a jog sajátos „irodalmi műfajának” területén is eredménytel mívelhető. Figyelmennemélto következtetések tehetők a retorikátörténet emlékeinél, a jogforrások, hajdani törvények, jogkönyvek, városi statutumok, és más jogi dokumentumok tradicionális elemeinek, a gyakran a szakrálisba hajló fordulatoknak elemzése során. A bírósági ítéletek ugyancsak közvetltenek tradicionális megfogalmazásokat, de a nemzetközi diplomáciai gyakorlat, az állami szolgálat, vagy a jogélet mindennapi okiratai, az állampolgárok szerződésai, testámen-tumai, de panaszlevelei és folyamodványai is a jogtörténeti kutatás kincsebényái. Ez a tanulmány mai jogi stílusunk néhány kultúrtörténeti gyökereinek bemutatásával kíván tisztelteni Benedek professzor előlt.⁵

2 Elegendő itt utalnunk arra, hogy az önkényuralmi jelképek betöltése évezredekkel ezelött domborművek jeleinek kivakarásában, szobrok lefejezésében nyilvánult meg.

3 Enlíthetünk itt az 1990-94 közötti magyar állami temetéseket, középkori lovagrendek, XX. századi rendek újraledését, 1989-1994 között az állami felségjelek leváltása számos furcsaságot eredményezett, amelyek az intézmények hivatalos tábláin jól figyellemmel kísérelhetők.

4 Ilyen például a hatalmi jelképek között a sas világnéretű elterjedése (Kajitár I.: *Egy hatalmi jelkép kultúrtörténeti gyökerei* - a sas. Jura I/2. 1994. 11-17.1.). vagy a nyugati parlament demokráciák képviselőházi berendezésének átvétele, vagy a bírósági talár magyar előzmények nélküli átvétele napjainkban.

5 A jogi stílusra nézve vö. Grétsy L.: *Szaknyelvi kataloz.* Bp. 1964. Iratszerekesztési és - fogalmazási tanácsadó. Bp., 1987.; Demé L.: *Közgazdaságunk nyelvi arculata.* Bp., 1982.; Kovács F.: *A magyar jogi terminológia kialakulása.* Bp., 1964.; Kiss F.L.: *Retorika-stílusztika (A közéleti beszéd és a hivatalos nyelv alapkérdései).* Jegyzet, Bp., 1983.; Horfny P. - Szabolcs Á.: *Levelezési tanácsadó.* Bp., 1979. *Szaknyelvi divatok Szerk.: Bíró Ágnes.* Bp., 1989. Az elmúlt évek során jogi kultúrtörténeti szemináriumok keretében

A jogalkotás igen jellegzetes dokumentumai évezredek óta a törvények. Szövegezésük már az ókori Keleten törekedett a szakrális jelleg levetésére⁶, bár ennek bizonyos nyomai egészen az újkorig megtalálhatók. Emlékedett, tinnepélyes bevezető formulájuk, praeanbulumuk - bár sokat vesztett tradicionális jellegéből - a legjelentősebb jogszabályok esetében mindmáig megmaradt. Az a hajdani uralkodói diplomára utaló alak és záradék azonban, amely még az 1946-os Magyar Köztársaság törvényeiben is megfigyelhető volt, az alábbi formát öltötte: „Emlékezettel adom mindeneknek, akit illet, hogy Magyarország nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta”: ... illetve a következő formulával záródott: „E törvénycikket kihirdetését elrendelem. Ezt a törvénycikket, mint a nemzet akaratát mindenki köteles megtartani”, a pártállam berendezkedését követően mint stíluselen - amely a CJH tanúsága szerint évszázadokra nyúlt vissza - eltűnt a magyar jogéletből.

A történelmi múltunk legutóbbi évszázadában az igazságszolgáltatás szuveren forrására utalnak a bírósági ítéletek praeanbulumai, amikor is a szentenciát „Öfelsége a király, az Állam, a Köztársaság ill. a Népköztársaság nevében” mondják ki. Ez a törvénykezési formai okirati kellék tulajdonképpen a polgári korszak szülötte, amely azonban érzékenyen reagált a politikai változásokra, rendszerváltozásokra.⁷

A közhivatalnokok, az állam fegyveres erejének legénysége és tisztjei, évezredek óta esküvel erősítik meg az uralkodó, az állam iránti elkötelezettségüket, hűségüket. Az eskük gyökerei erősen szakrálisak, számos tradicionális fordulatot görgettek magukkal, amire az alábbi példákat hozhatjuk fel. Az első 1875-ös, a második 1931-ből származik.

„Mi tinnepélyesen esküszünk a Mindenható Istenre, hogy Ő Felsőge, Legfelsőbb fejedelmünk és urunk, Első Ferencz József, Isten kegyelméből Ausztria császára, Csehország királya sat és Magyarország apostoli királya, és hazánk szentesített törvényei iránt, hűséggel és hódolattal viseltetünk.

hallgatónnal több száz kérvényből álló dokumentációt állítottunk össze, amelyek értékelését jelen tanulmány is hasznosítja.

⁶ Varga Cs.: A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség, Bp. 1979. 231.

⁷ Kajár I.-Kengyel M.: „A Népköztársaság nevében” Adalékok az ítéleti praeanbulumhoz. Jogtudományi Közöny 1982. január 34-37. lap.

Esküszünk, hogy O Felsőségnek, O Felsőge tábornokainak és minden egyéb előjáróinknak és főjebbalónknak is engedelmesskedünk, azokat tiszteletben tartjuk és védelmezzük, rendelkezéseiket és parancsait minden szolgálatban teljesítjük, minden ellenség ellen, bárki legyen is az, vizen és szárazon, éjjel és nappal, csatákban, rohamokban, titkózetekben és mindenemű vállalatokban, szóval mindenütt, mindenkor és minden alkalommal vitéztől és férfiasan harcolunk; csapatainkat, zászlóinkat és lövegeinket semmi esetben el nem hagyjuk; az ellenséggel soha a legkisebb egyetértésbe nem bocsátkozunk; magunkat mindig a hadi törvények szerint és derék hővédekhez és harcosokhoz illő módon viseljük, és így becsülettel élünk és halunk! Isten minket úgy segíjen! Ámen!”⁸

„Tinnepélyesen esküszünk a Mindenható Istenre, hogy Hadurunk főnemlőségű vitéz Nagybányai Horthy Miklós, Magyarország törvénytessen megválasztott kormányzója iránt, hűséggel és engedelmességgel viseltetünk, Magyarországához és alkotmányához hűek leszünk, az ország törvényeinek engedelmeskedünk.

Esküszünk, hogy a honvédség tábornokainak és minden egyéb előjárónknak és főjebbalónknak engedelmeskedünk, őket tiszteletben tartjuk és védelmezzük, rendelkezéseiket és parancsait minden szolgálatban hűven teljesítjük; alárendeljeinkről mindig legjobb tudásunk szerint gondoskodunk, példaadásunkkal és minden erőnkkel rajta leszünk, hogy kötelességüket minden körülmények között becsületesen teljesítsük.

Esküszünk, hogy szent hazánkert minden belső és külső ellenség ellen, bárki legyen is az, mindenkor, mindenütt és minden alkalommal, ha kell, életünk és vértünk feláldozásával is vitéztől és férfiasan harcolunk. Csapatainkat, zászlóinkat, lövegeinket és egyéb harci eszközünket el nem hagyjuk és az ellenséggel soha a legkisebb egyetértésbe sem bocsátkozunk; haza és nemzetellenes, vagy olyan irányzat szolgálatába, mely a honvédség vagy az ország más fegyveres testületének fegyelmét aláásni igyekszik, nem lépünk; semmiféle titkos társulatnak tagjai nem vagyunk és nem leszünk; minden szolgálati titkot hűven megőrizzük.

⁸ Szolgálati szabályzat a Magyar Királyi Honvédség számára. I. rész, az 1875-évi szolgálati szabályzat második kiadása. Budapest, 1887.

A hadicikkeket szem előtt tartva, minidig a haditörvények szerint, derék honvédekhez és jó hazafiakhoz illő módon viselkedünk és így becsülettel élünk és halunk. Isten minket úgy segítse! Ámen!”⁹

A Népköztársaság Néphadseregének katonai esküje egészen a rendszerváltozásig némileg módosulva megmaradt, sajátosan ötvözte az eddigi katonai hagyományt, az új ideológia szövegeivel, és maripulatív módon 1848/49. örökségével. Az 1949-es eredeti változat ezt kiválónan tükrözi:

„Én... a dolgozó magyar nép fia, esküszöm, hogy a Magyar Népköztársaságnak, néphadseregünknek hűséges katonája leszek. A népköztársaság alkotmányához, törvényeihez és törvényes rendelkezéséhez hűven, becsülettel teljesítem kötelességemet. Előljáróim és feljebbvalóim parancsainak engedelmeskedem. Esküszöm, hogy hazámat, a Magyar Népköztársaságot minden külső és belső ellenség ellen, életem feláldozásával is megvédem. Az ellenséggel soha legkisebb egyetértésbe nem bocsátkozom, ellene mindenkor, mindenütt bátran és férfiasan harcolok. Zászlóinkat szabadságharcos dentitűt bátran és férfiasan harcolok. Zászlóinkat szabadságharcos elődeink példáin lelkesülve, győzelemre viszem. Parancsnokainkat, zászlóinkat, bajtársainkat megvédem, csapatainkat, fegyvereinket és egyéb harci eszközeinket el nem hagyom. A katonai ismereteket elsajátítom. Peldaadóan viselkedem és a fegyelmet minden törvényes eszközzel fenntartom. Alárendeljeimről a legjobb tudomásom szerint gondoskodom, őket öntudatos hazafiakká és a népek szabadságának harcosává neveltem. A fegyveres erők vagyontát és más bűnei vagyont megőrzi és megőriztetem. A szolgálati és államtitkot hűven megtartom. Békében és háborúban egyaránt népünk igaz fiához méltó módon viselkedem, becsülettel élek és halok. Ha pedig eskümet megszegem, sújtsom a népköztársaság törvénye és dolgozó népünk megvételére.”¹⁰

Az 1993. CX. törvény a honvédelemről több olyan esküszöveget is hoz, amely annyi történelmi vihar után megfáradva szinte puritánnak tűnik: A fegyveres erők hivatásos, továbbsholgáló (szerződéses) állományú tagjai például a következő esküt teszik:

„Esküszöm, hogy a Magyar Köztársaság fegyveres erejének hűséges tisztje (zászlósa, tiszthelyettese) leszek. A Magyar Köztársaság függetlenségét, az állampolgárok jogait bátran, a törvények betartá-

sával és betartásával, a rám bízott katonák és fegyverek erejével, életem árán is megvédem. A katonai ismereteket elsajátítom, alárendeljeimet a honvédelem feladatainak ellátására felkészítem. Előljáróim parancsainak engedelmeskedem, alárendeljeimet jogaik tiszteletben tartásával vezetem, róluk emberséggel és felelősséggel gondoskodom.”

A diplomáciai élet udvariasságát tükröző stílusfordulatok változatlanul részei Magyarországnak nemzetközi gyakorlatának. A rendkívüli és meghatalmazott nagykövet részére a megbízólevelet „aláírással és pecsétel ellátva” adják ki és ugyanez vonatkozik a visszavonó levélre. A szóbeli jegyzék így kezdődik: „A Magyar Köztársaság Külügyminisztere tiszteletét fejezi ki X köztársaság külügyminiszterének, és van szerencséje ezennel visszaigazolni...” A záróformula pedig így szól: „Magyar Köztársaság külügyminisztere megragadja ezt az alkalmat, hogy az X Köztársaság külügyminiszterét ezúttal is a legőszintébb nagyrabecsüléséről biztosítsa.” Az egyezmények praambuluma ilyen formulákat tartalmaz: „a szerződő államok figyelembe véve... Szem előtt tartva... Felismerve, ... Különleges fontosságot tulajdonítva annak, ... Attól az óhajtól vezelve, ... Felismerve azt, ... Kinyilvánítva, ... Az alábbiakban állapodtak meg.” A szerződések bevezető részei bizonyos esetekben a XIX. században megszokott fordulatokat is megőrizték.¹¹

A mai okiratok, diplomák sokszor megőrizték a diplomatika létűnt századainak visszfényét. Az 1950-es években ez annak ellenére megfigyelhető, hogy „a múltat végképp eltörölni” indíttatású népi demokrátiás korszak új stílusra törekedett. Ugyanakkor adott esetben a korlátlannak vélt hatalom gyakorlása bizonyíthatóan a kárhoztatott feudális korszak okleveleinek stílusát reprodukálta. Adony község tanácsának VB.-je a nagy árvízzel kapcsolatban 1954. július 24-én az alábbi emléklapot állította ki, dagályos stílusában kegyosztó királyokra emlékeztető módon:

„1954. júliusában nagy árvíz fenyegette hazánkat. Az egész ország megmozdult az árvízveszély elhárítására. Ön is első között lépett a Duna gátjára, hogy megvédi Adony község dolgozóinak földeit, házait. A gátépítés hősi munkájában Ön példás, fegyelmezett magá-

⁹ Szolgálati Szabályzat az M.Kir. Honvédség számára. I.rész, Budapest 1931.

¹⁰ 4.204/1949. (VIII.21.) Korm. számú rendelet a honvédségi eskü szabályozása tárgyában.

¹¹ 89/1993. (VII. 29.) KE. illetve 161/1993. (XII. 23.) KE. határozatok, MK 1992. 24.sz. 1987. §vi 27. Tvr. illetve 1986. évi 8. Tvr. Vö.: Például 1879. VIII. Tc.

tartást tanúsított és nagyszerű eredményeket ért el. Ezért Önnek Adony dolgozó parasztfiai nevében köszönetemet fejezem ki.”¹²

Napjainkban a jogászok diplomáinak szövegében a kibocsátó egyetem rektora és tanácsa közszónti az olvasót, előadja, hogy „Elődeink dicséretes rendelkezése, hogy azok, akik az alapvető ismeretekben és a szaktanulmányokban magukat kinűvelték és erről tanúbizonyosságot tettek, tudományuknak és képzettségüknek törvényes bizonyosságát nyerjék el.” Tanulmányainak elvégzése után a joghallgatót az állam- és jogtudományok doktorává avatják, és feljogosítják mindanna tevékenységek gyakorlására, amelyeket az állam- és jogtudományok doktorai kifejtének és alkalmassá nyilvánították azokra a hivatalokra és köztisztviselésekre, amelyekhez ez a fokozat szükséges. Az egyetem pecsétjével és a szokásos aláírásokkal ellátott oklevél magyar változata tradicionális latin eredetű titkrözü.

A mindennapi jogélet a jogtörténet különböző korszakaiban jogügyletek sűrű szövegekből formálódott ki és ennek meghatározó elemei szerződéses, végrendeletek voltak. Már a XVI. századból rendelkezünk adatokkal arra nézve, hogy ezek a formák formáláskönyvekbe foglalva igen szívsósak. A római jog recepciója után középkori formulák évtizedeken át éltek tovább, és ugyanez a jelenség volt megfigyelhető például Ausztria német tartományaiban az OPTK hatályba lépése után.¹³ A legújabb magyar szocialista, posztiszocialista korszak jogéletében a gyakorló ügyvédek számos esetben találkoznak az adásvételi szerződésekben („visszavonhatatlanul és örökön, úgy ahogy van, határait ismeri”), illetve a végrendeletekben olyan fordulatokkal, ami a hatályos PTK-ban nem található, és amely az iratszerkesztési gyakorlatban a jogtörténelemből öröklődött.¹⁴

Amióta létezik az állam és a jog, a köznépet alkotók (alattvalók, állampolgárok, dolgozók) szüntelenül bombázzák a hatóságokat, hivatalokat beadványaikkal, amelyek panaszokat, kérelmeket, vagy

akár feljelentéseket tartalmaznak, s melyeket azzal a céllal fogalmazzanak meg, hogy hatásukra a hatóság kedvező döntést hozzon a kérelmező számára.

Az 1850-es évek elején keletkezett csk. államügyészti aktákban végzett vizsgálatok során a feltelesen szabadlábúra helyezést kérő rabok petícióit elemezték.¹⁵ Az azóta eltelt több mint egy évszázad kérvényezési gyakorlatának ismeretében változatlanul érvényesnek tartom az ottani megállapításokat: „a kérvényt több helyre is be kell adni (bíróság, ügyész, megyefőnök) lehetőleg magas helyre is (felsőbíróságok, miniszterium); ha nem teljesítik ismételni kell; a címzést gondosan cirkalmazva nem árt a „felülíthatalás”, ajánlatos siránkozni: (a kérelmező) családja éheznek, gazdászága pusztaul, egészsége egyre rosszabb; becsületes ember volt mindig, egyébként is ártatlan, bűne csekély, megbánta, a kárt megtérítette, eleget szenvedett. Mellékelni kell minél több támogató nyilatkozatot az előjárótól, pártoló levelet, az előjáró hatóságot ismerő személytől, orvosi papírokat, kezelveletet kell csatolni.”¹⁶ A kérelmezőt minél nyomorultabbnak kell beállítani, akinek kérését a szinte felhagyított hatóság könnyen teljesítheti. Klasszikus múlt századi megfogalmazásban „Hadd köszönjük egyedül Méltóságodnak minden szerencsénket és helyre állott sorsunk boldogságát.”

A kérvényezési szokások hasonlósága valószínű a köznép permanens kiszolgáltatottságában keresendő, az archaikus fordulatok oka az, hogy a kérelmező nehezen fogalmazó, szinte írástudatlan személy is lehet. Ha viszont jogtudó fogalmazza az iratot, sokszor találkozzunk megcsontosodott, szinte kitéresedett fordulatokkal. Végezetül pedig a vallásos élet fordulatai, fohásza, imái, könyörgései.¹⁷

Ezeket a következtetéseket megerősíti a Rakosi-korszak kérvényezési kultúrájának gazdag példatárát adó kiadvány¹⁸, napjainkban

¹² Eredeti emléklap a szerző birtokában. A középkori oklevelek stílusára nézve Béli Gábor tájékoztatásáért mondok köszönetet

¹³ Kajár I.: Az európai városjog fejlődése a feudáliszmus idején és hatása a XIX. századi burzsoá városi jogra. Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből, XVII. Pécs, 1986. 172. l., illetve W Brauneder professzor (Bécs) szövebi közlése.

¹⁴ Bagl István ügyvéd úr szíves közlése. Ő említi azt az esetet is, amikor 1960-as évek elején a dél-dunántúli ügyvéd a végrendeletek élére illeszti a formulát: az Atya, Fiú, Szentlélek nevében.

¹⁵ Kajár I. „Méltóságod lábainál azért hullok térdre.” Fogvatartottak kérvényezési szokásai a Bach-korszak elején. Studia Iuridica III. Pécs, 1986. 69-81.l.

¹⁶ Uo. 77.l.

¹⁷ Lásd például a biliai zsolnárok fordulatait, a kérdés azonban alapos elemzést kívánna.

¹⁸ Kardos S. - Jávor I. - Kovács A. - Kenedi J. - Pető I. - Vági G.: „Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van” Én. hn.

pedig ez a jelenségkör a mindennapi jogéletben számos esetben tettenérhető.¹⁹

A jogi stílus történetével kapcsolatban természetesen további kutatások dandájára vár a jogtörténetészekre. A fiatal magyar jogállamiság kultúrtörténeti gyökerei vizsgálata során azonban az eddigiektől is világosan kiderül, hogy a jog „irodalmi műfajainak” területén számos történeti gyökér tapasztalható, sajátos módon mind a legfelsőbb szinten, mint például a diplomácia, mind pedig egészen közel a jogkereső közönséghez, „a hétköznapi jogéletben” ahogy azt napjaink szerződései, végrendeletei, vagy akár kérvényezési kultúrája bizonyítja.

¹⁹ A jogi kultúrtörténet szemünárium anyaggyűjtése győzhet meg arról bennünket.